

AHOLI JOYLASHUVINING GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Rozzoqov Shoxrux Umidbek o'g'li

Urganch davlat pedagogika instituti geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aholining joylashuvi va uning geografik xususiyatlari haqida so'z boradi. Shuningdek aholi joylashuviga ta'sir qiluvchi omillar ham yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Aholi, aholi zichligi, aholi taqsimoti, demografik farqlar, aholi o'sishi, shahar aholisi, qishloq aholisi, aglomeratsiya, megalopolis.*

Yer yuzida aholi nihoyatda notekis taqsimlangan. Aholining uchdan ikki qismi yer maydonining atigi 8 foizida yashaydi.

Umumiy aholining 85% Sharqiy yarimsharda, 90% Shimoliy yarimsharda jamlangan. Shu bilan birga, odamlarning asosiy qismi mo'tadil, subtropik va subekvatorial iqlim zonalarida yashaydi. Yer maydonining 15% ga yaqini odamlar tomonidan butunlay o'zlashtirilmagan – bular ekstremal tabiiy sharoitga ega hududlardir.

Aholining tarqalishini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkich aholi zichligidir. Yer aholisining o'rtacha zichligi 50 kishi/km². Biroq, dunyoning turli mintaqalari va mamlakatlarida aholining notekis taqsimlanishi yaqqol namoyon bo'ladi⁶.

Yevropa va Osiyoda aholi zichligi 100 kishi/km² dan ortiq, Shimoliy va Janubiy Amerikada – taxminan 20 kishi/km², Avstraliya va Okeaniyada – 4 kishi/km² dan oshmaydi.

Ayrim mamlakatlar aholisining zichligini taqqoslash orqali uchta guruhga ajratish mumkin:

aholi zichligi juda yuqori bo'lgan mamlakatlar – 200 kishi/km² dan ortiq (Belgiya, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Isroil, Livan, Bangladesh, Koreya Respublikasi, Singapur);

aholi zichligi dunyo o'rtacha ko'rsatkichiga yaqin bo'lgan mamlakatlar – 50 -100 kishi/km² (Irlandiya, Iroq, Malayziya, Marokash, Tunis, Meksika, Ekvador);

aholi zichligi past bo'lgan mamlakatlar – 5 kishi / km² dan kam (Mo'g'uliston, Liviya, Namibiya, Avstraliya, Grenlandiya).

Aholining notekis taqsimlanishi ma'lum bir mamlakat ichida ham kuzatilishi mumkin. Yorqin misollar orasida Misr (Nil daryosi vodiysi eng ko'p), Xitoy va Avstraliya (mamlakatning sharqiy qismi), Kanada (mamlakatning janubida aholi istiqomat qiladi), Rossiya (mamlakatning Yevropa qismi eng ko'p). Indoneziyada Yava orolida aholi zichligi taxminan 1000 kishi/km², boshqa orollarda esa 3 kishi/km² gacha⁷.

Yer yuzida aholining notekis taqsimlanishi bir qancha omillar bilan bog'liq.

Tabiiy omilning ta'siri quyidagicha namoyon bo'ladi: odamlar uchun noqulay tabiiy sharoitga ega bo'lgan hududlarning yomon rivojlanishida – cho'llarda, tundrada, tropik o'rmonlarda, qutb mintaqalarida; dengiz sathidan 1000 m gacha balandlikda yashaydigan

⁶ Tojiyeva Z.N. O'zbekiston Respublikasida demografik jarayonlar va ularning hududiy xususiyatlari

⁷ Кашин А.А. Исследование ландшафтной организации территории Удмуртии как фактора хозяйственного освоения и расселения населения

aholining aksariyat qismida; aholining dengiz qirg'oqlari yaqinida to'planishida; unumdor tuproqli va qulay agroiklim sharoitiga ega yuqori darajada rivojlangan hududlarda – mo'tadil iqlim zonalarining subtropik, subekvatorial va janubiy qismida.

Aholining joylashishiga tarixiy xususiyatlarining ta'siri Janubi-G'arbiy Osiyo, Shimoliy Afrika va Janubiy Yevropa, so'ngra Amerika va Avstraliya hududlarining izchil rivojlanishida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy demografik vaziyatdagi farqlar alohida mamlakatlarda aholining tabiiy o'sishi bilan bog'liq. Buning yorqin misoli – tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan Bangladeshdir. Bu mamlakat aholisining zichligi 1152 kishi/km² dan ortiq. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning ta'siri sanoat zonalarini, transport yo'llari, yirik foydali qazilma konlarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lib, aholining to'planishiga yordam beradi.

Dunyoda aholi eng ko'p to'plangan bir necha hududlar mavjud. Bularga quyidagilar kiradi:

Sharqiy Osiyo (Xitoyning sharqiy qirg'og'i, Yaponiya, Shimoliy Koreya, Koreya Respublikasi), bu yerda 1 milliarddan ortiq aholi yashaydi.

Janubiy Osiyo (Hindiston, Bangladesh, Shri-Lanka, Pokiston), bu yerda 1 mlrd dan ortiq kishi istiqomat qiladi.

Janubi-Sharqiy Osiyo (Indoneziya, Filippin, Tailand, Malayziya), bu erda 400 milliondan ortiq kishi yashaydi.

Amerika Qo'shma Shtatlarining shimoli-sharqida, 100 millionga yaqin aholi istiqomat qiladi.

Jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishi bilan odamlar yangi hududlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar: o'rmonlar, botqoqliklar, quruq hududlar, abadiy muzlik zonalarini shular jumlasidandir. Bu ularning ba'zilarining joylashishiga olib keldi. Fan va texnika taraqqiyotining hozirgi darajasi odamlarga ilgari aholi yashamagan hududlarda sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish, yangi shaharlar va transport yo'nalishlarini qurish imkonini beradi.

Aholining tarqalishiga tabiiy sharoitlardan tashqari boshqa omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Ular orasida hududning joylashish vaqti, iqtisodiyot turi, migratsiya jarayonlari, siyosiy voqealar muhim ahamiyatga ega.

Dunyo aholisi shahar va qishloq aholisiga bo'lingan:

Shaharlar qadimgi davrlarda paydo bo'lgan, ammo ularning soni o'tgan asrdan boshlab keskin ko'paya boshlagan. Shahar – bu asosan qishloq xo'jaligidan tashqari faoliyat bilan shug'ullanadigan ko'p sonli aholisi bo'lgan aholi punkti.

Shaharlar turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Masalan, tashqi ko'rinishiga ko'ra, ular Yevropa, Shimoliy Amerika va Osiyo shaharlarini ajratadilar. Shaharlar iqtisodiy vazifalari bilan ajralib turadi: sanoat markazlari, transport va sanoat markazlari, ilmiy markazlar, poytaxtlar, kurort markazlari. Ko'pgina zamonaviy shaharlarning muhim xususiyati ularning ko'p funktsionalligidir.

Bugungi kunda shahar aholisi soni doimiy ravishda o'sib bormoqda va hozirda 48% ni tashkil qiladi. Dunyoning aksariyat mamlakatlari urbanizatsiyaning yuqori darajasi bilan ajralib turadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining prognozlariga ko‘ra, umumiy aholining 75% G‘arbiy Yevropadagi shaharlarda, Shimoliy Amerikada esa 87% shaharlarda yashaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda shaharlarning o‘shish sur‘atlari ayniqsa yuqori. Masalan, Afrikada shahar aholisi yiliga 5 foizga, Janubiy Amerikada esa bundan ham tezroq o‘smoqda.

Shahar aholisining o‘shishi uning yirik va juda katta shaharlarda to‘planishi bilan birga keladi, ular ko‘pincha birlashadi va shahar aglomeratsiyalarini hosil qiladi.

Shaharning tez o‘shishi ko‘plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ular orasida atrof-muhitning ifloslanishi, transport va yashash maydoni muammolari, shovqin va boshqalar. Bu muammolar, ayniqsa, aglomeratsiyalar va megalopolislarda murakkab tus olgan. Shu sababli, shaharlarning nazoratsiz o‘shishini tartibga solish zarurati tug‘iladi⁸.

Shaharlarning tez o‘shishiga qaramay, dunyo aholisining deyarli yarmi hali ham qishloqlarda yashaydi.

Qishloq joylashuvining ikki shakli mavjud: guruhli va tarqoq. Guruh shakli (qishloqlar, qishloqlar) Sharqiy Yevropa mamlakatlarida, xususan, Ukrainada keng tarqalgan. Bu turar joy shakli Xitoy, Yaponiya va ko‘pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham xosdir. Aholi punktlarining tarqoq shakli alohida xo‘jaliklarda yashovchi odamlar bilan tavsiflanadi. Bu hududning rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Fermer xo‘jaliklari AQSH, Kanada, Avstraliya, Janubiy Afrika va boshqalarda ustunlik qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boymirzayev K. Farg‘ona vodiysi voqa landshaftlaridan foydalanish va muhofaza qilish. – T.: Fan, 2007. – 130 b.

2. Tojiyeva Z.N. O‘zbekiston Respublikasida demografik jarayonlar va ularning hududiy xususiyatlari // Geog.fan.dok. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.; 2017. – 225b.

3. Soliyev E.A. Farg‘ona vodiysi daryolari suvi oqimini iqlim o‘zgarishi sharoitida baholash. Geogr. fan. nom. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoref. – Namangan, 2008.

4. Никанорова А.Д. Ландшафтно-геоэкологическое обоснование оптимизации водопользования в орошаемом земледелии Ферганской долины. Дисс... канд. геог.наук. – М., 2015. – 169 с.

5. Кашин А.А. Исследование ландшафтной организации территории Удмуртии как фактора хозяйственного освоения и расселения населения. Дисс. ... канд. геог.наук. – Ижевск, 2015. – 184 с. (<https://www.dissercat.com>)

6. Abduvaliev, H. A. (2020). Some issues of population dynamics in the Fergana Valley. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(9), 135-140.

---

⁸ Кашин А.А. Исследование ландшафтной организации территории Удмуртии как фактора хозяйственного освоения и расселения населения

7. Абдувалиев, А. Ҳ, & Парпиева, Г. М. (2022). Фарғона водийсида аҳолининг ер билан таъминланганлик даражаси ва унинг аҳоли зичлигига таъсири. *Academic research in educational sciences*, 3(4), 1174-1183.
8. Abduvaliyev H.A, Vahobjonov A.O, & Rahimberdiyeva, D.Q (2022). ENCLAVE AND EXCLAVE REGIONS OF CENTRAL ASIA. *Scientific progress*, 3(1), 87-89.
9. Abduvaliyev H.A, Hamdamova F.A, & Eraliyev Z.Q. (2021). Landshaft omili asosida aholi hududiy takribini takomillashtirish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 1219-1223.
10. Абдувалиев А.Ҳ, & Абдулхамидов А.Ў. (2021). Фарғона водийсида аҳоли жойлашувининг ижтимоий-иқтисодий омиллари. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 1127-1136.
11. Abduvaliyev H. A, & Jarqinova M.X (2021). Aholining hududiy tarkibini tabiiy-landshaft birliklari bo'yicha tadqiq etishning nazariy asoslari. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 33-38.
12. Abduganievich A.H. (2020). Application Of The Landscape Approach To The Study Of The Population Distribution Of The Fergana Valley. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(07), 291-297.
13. Абдувалиев Х.А (2020). Географические направления изучения территориальной организации населения. *Научный вестник Наманганского государственного университета*, 2, 255-261.
14. Абдурахмонов Д. Глобаллашув шароитида барқарор ривожланишни таъминлашнинг геоэкологик жиҳатлари // *ijodkor o'qituvchi*. - 2022. - Т. 2. - №. 21. - С. 58-63.
15. Абдурахмонов Д. Фарғона водийсини регионал-ландшафт тадқиқотлари // *o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*. - 2022. - Т. 1. - №. 11. - С. 314-317.